

Δρ. Παντελής Καλαϊτζίδης
Διευθυντής της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου
Διδάσκων στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Ερευνητής στο Καθολικό Πανεπιστήμιο του Leuven (Βέλγιο)
pkalaitz@acadimia.org

Η Ορθοδοξία σταμάτησε πριν τη νεωτερικότητα;
Το αίτημα για μια νέα σάρκωση του λόγου και η εσχατολογική
κατανόηση της Παράδοσης και της σχέσης Εκκλησίας και κόσμου
Διάλεξη στην Ορθόδοξη Επισκοπή Ζαχουμίου και Ερζεγοβίνης,
Trebinje, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, 11 Φεβρουαρίου 2017

Περίληψη

Το κεντρικό ερώτημα γύρω από το οποίο περιστρέφεται η διάλεξη αυτή συνοψίζεται ως εξής: Η Ορθοδοξία σταμάτησε πριν τη νεωτερικότητα; Ή, για να το θέσουμε με διαφορετικό τρόπο: η ορθόδοξη θεολογία δύναται να λειτουργήσει μόνο μέσα σε παραδοσιακά πλαίσια, δανειζόμενη τα σχήματα και τις παραστάσεις της αγροτικής κοινωνίας, με την οποία συνδέονται οι λειτουργικοί της συμβολισμοί, τα ρητορικά υποδείγματα του κηρύγματος, η διοικητική δομή της Εκκλησίας και οι παγιωμένες αντιλήψεις για τη σχέση μεταξύ ιερού και κοσμικού, θρησκείας και πολιτικής, Εκκλησίας και κοινωνίας; Έχει άραγε αποδεχθεί η Ορθοδοξία τα κεκτημένα της νεωτερικότητας και τις επιπτώσεις αυτών στο θρησκευτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πεδίο; Ή μήπως οι Ορθόδοξοι αποζητούν τα οργανωτικά σχήματα και τις δομές του ένδοξου παρελθόντος (ιδιαίτερα του βυζαντινού αυτοκρατορικού); Μήπως αποστρεφόμαστε τις κατακτήσεις της νεωτερικότητας, ερμηνεύοντας ακόμη και τη μετα-νεωτερικότητα ως μια *revanche* της Εκκλησίας και της θρησκείας ενάντια στη νεωτερικότητα;

Σε κάθε περίπτωση, η νεωτερικότητα και η μετα-νεωτερικότητα (ή ύστερη νεωτερικότητα) και το πλαίσιο που ορίζουν, συνιστούν το ευρύτερο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο η Ορθόδοξη Εκκλησία καλείται να ζήσει και να φέρει εις πέρας την αποστολή της. Είναι στο πλαίσιο αυτό ακριβώς που καλείται κάθε φορά να ενσαρκώσει τη χριστιανική αλήθεια για τον Θεό, τον κόσμο και τον άνθρωπο.

Καθίσταται προφανές ότι η θεολογία ως η προφητική φωνή και η έκφραση της αυτογνωσίας της Εκκλησίας δεν δύναται παρά να λειτουργεί σε αναφορά προς τον αντινομικό χαρακτήρα της Εκκλησίας. Όπως ακριβώς η Εκκλησία δεν είναι «εκ του κόσμου τούτου», έτσι και η θεολογία αποσκοπεί να εκφράσει μια εμπειρία χαρισματική και μιας πραγματικότητας υπερβατικής, πέρα και πάνω από κάθε λόγο, έννοιες ή ονόματα. Όπως η Εκκλησία ζει και πορεύεται εν τω κόσμω, έτσι και η θεολογία επιδιώκει να έρθει σε διάλογο και επικοινωνία με το ιστορικό και πολιτισμικό παρόν της κάθε εποχής, προσλαμβάνοντας τη γλώσσα και τον πνευματικό κόσμο κάθε περιόδου. Η θεολογία δεν δύναται να ταυτιστεί με την ιστορία, ούτε όμως επιτρέπεται να λειτουργεί απύσης της ιστορίας και, ακόμη περισσότερο, δεν είναι δυνατόν να αγνοεί τα μαθήματα της ιστορίας. Χωρίς τη διαδικασία αυτή της ασύγχυτης ώσμωσης και αποδοχής του κόσμου και της ιστορίας, ούτε η Εκκλησία, ούτε η θεολογία δύνανται να υπάρξουν, αλλά ούτε και η αποκάλυψη του Θεού, καθώς η Εκκλησία δεν υπάρχει για τον εαυτό της, αλλά για τον κόσμο και για χάρη του κόσμου: «υπέρ της του κόσμου ζωής».

Για τους λόγους αυτούς, το κρίσιμο ερώτημα αφορά τελικά στην απάντηση που η Ορθοδοξία θα δώσει απέναντι στις προκλήσεις που τίθενται από τη νεωτερικότητα, προκλήσεις που τίθενται επίσης και σε παραδοσιακές «ορθόδοξες» χώρες, έστω και με κάποια καθυστέρηση. Από την άποψη τούτη, τίθεται το εύλογο ερώτημα: εκτός από τον ενδεχόμενο διάλογο μεταξύ της θεολογίας και της προβληματικής της υποκειμενικότητας και ατομικότητας, σε ποιο άλλο πεδίο θα μπορούσε να καταστεί δυνατή η συνάντηση μεταξύ Ορθοδοξίας και νεωτερικότητας, με δεδομένο το χάσμα που υπάρχει ανάμεσα τους και το οποίο φαίνεται ότι προήλθε ως απόρροια των βασικών αρχών της νεωτερικής εποχής; Υπάρχουν άραγε ιστορικοί πρόδρομοι ή έστω κάποια στοιχεία που συνέβαλαν προς την κατεύθυνση μιας τέτοιας συνάντησης; Εάν όντως αποδεχθούμε την άποψη ότι η «νεωτερικότητα δεν συνιστά ένα μοναδικό ιστορικό γεγονός, αλλά μια ιστορική συγκυρία που λαμβάνει χώρα επανειλημμένα με διαφορετική μορφή και περιεχόμενο», τότε *mutatis mutandis*, τι ακριβώς ήταν η συνάντηση μεταξύ Ελληνισμού και Χριστιανισμού, εάν όχι μια ανάλογη πρόδρομη μορφή συνάντησης μεταξύ της Εκκλησίας και της νεωτερικότητας; Δεν ήταν άραγε αυτό το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας Εκκλησίας που προσλαμβάνει στοιχεία που είναι κατ' αρχήν ξένα προς τις θεολογικές και οντολογικές της πεποιθήσεις, προσαρμόζοντάς τα όμως κατόπιν δημιουργικά στη ζωή και τη θεολογία της;

Πράγματι, η νεωτερικότητα φαίνεται να αντιστρέφει και να ακυρώνει σε ορισμένο βαθμό τους συμβιβασμούς τους οποίους υποχρεώθηκε ο ιστορικός Χριστιανισμός να κάνει προκειμένου να γίνει αποδεκτός από το ρωμαϊκό κράτος, τον θύραθεν κόσμο και τις μάζες του λαού που επιθυμούσαν να ενταχθούν στην Εκκλησία, από τη στιγμή που έπαψε να διώκεται και να κατηγορείται για ανατρεπτικές ενέργειες και έγινε η επίσημη θρησκεία του κράτους· το να είναι κάποιος χριστιανός συνεπαγόταν πως διαθέτει κάποια προνόμια και δεν διώκεται. Αυτός είναι ο λόγος που ορισμένοι υποστηρίζουν ότι κατά τη νεωτερικότητα και την εκκοσμίκευση (με την κοινωνιολογική σημασία του όρου), μπορούμε να διακρίνουμε στοιχεία ασυνέχειας με τον Χριστιανισμό, αλλά επίσης και συνέχειας, ενώ κάποιοι μιλούν ακόμη και για νομιμοποίηση της νεωτερικότητας, η οποία, μεταξύ άλλων, θεμελιώνεται και στον Χριστιανισμό.

Μια δυναμική επανερμηνεία των βασικών δογμάτων της Εκκλησίας, όπως η θεολογία του θεανθρωπισμού και η απελευθερωτική – υπαρξιακή προσέγγιση του «δόγματος» της εκ του μηδενός δημιουργίας, είναι δυνατό να θραύσουν το σκληρό κέλυφος της «θρησκευτικής» κατανόησης του Χριστιανισμού και να αναδείξουν τις απελευθερωτικές διαστάσεις του εκκλησιακού γεγονότος, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για μια πραγματική χριστιανική αυτογνωσία και για ένα ουσιαστικό διάλογο με τη νεωτερικότητα και τη μετα-νεωτερικότητα, η οποία είναι ήδη παρούσα, επιτρέποντας επίσης στη νεωτερικότητα και τη μετανεωτερικότητα να εκφράσουν την οφειλή τους στο χριστιανικό τους παρελθόν.

Από ορθόδοξη, λοιπόν, οπτική, θεωρούμε ότι το κλειδί για την απάντηση στα ερωτήματα που τέθηκαν μέχρι τώρα θα πρέπει να αναζητηθεί στην εσχατολογία. Η εσχατολογία εισάγει το στοιχείο μιας ενεργούς προσμονής που συνοδεύεται από τη διάσταση του μέλλοντος και την ανακαινιστική αύρα του Πνεύματος, διαστάσεις καθοριστικές για τη ζωή και τη θεολογία της Εκκλησίας, οι οποίες όμως είναι απύσες σήμερα. Αντιμετωπίζοντας την πρόκληση της παγκοσμιοποίησης, του κοσμοπολιτισμού και του διεθνισμού, φαίνεται στις μέρες μας να πνέει και πάλι με ένταση ο άνεμος της παραδοσιαρχίας και του φονταμενταλισμού στη ζωή και τη θεολογία της Εκκλησίας. Ενώ ο φονταμενταλισμός αποτελεί μια φυγή στο παρελθόν της προ-νεωτερικότητας και χαρακτηρίζεται από μια αντιστροφή της ροής της ιστορίας, η εσχατολογία αποτελεί μια ενεργή και απαιτητική προσμονή της ερχόμενης βασιλείας του Θεού, του νέου κόσμου που αναμένουμε. Ως τέτοια τροφοδοτεί το παρόν με μια δυναμική δέσμευση, με την αποδοχή και με ένα άνοιγμα

στο μέλλον της Βασιλείας, όπου φανερώνεται η πληρότητα και η ταυτότητα της Εκκλησίας. Με άλλα λόγια, η Εκκλησία δεν λαμβάνει την ουσία της από αυτό που κατ' αρχήν είναι, αλλά από αυτό που θα γίνει στα έσχατα, στον εσχατολογικό χρόνο, ο οποίος ήδη από την Ανάσταση του Χριστού και τον ερχομό του Πνεύματος κατά την Πεντηκοστή, έχει ήδη αρχίσει να φωτίζει και να επηρεάζει το παρόν και την ιστορία. Υπό το φως της εσχατολογίας, ακόμη και η Παράδοση της Εκκλησίας αποκτά μια νέα σημασία και μια διαφορετική διάσταση, μια αισιόδοξη και ελπιδοφόρα προοπτική. Στο πλαίσιο αυτό, η Παράδοση δεν ταυτίζεται με συνήθειες και έθιμα, παραδόσεις ή ιδέες ή εν γένει με την ιστορική αδράνεια και στασιμότητα, αλλά με ένα πρόσωπο, τον Ιησού Χριστό, τον ερχόμενο Κύριο της δόξης. Δεν σχετίζεται πρωτίστως με το παρελθόν, ή για να το θέσουμε με διαφορετικό τρόπο, δεν δεσμεύεται από τα παραδείγματα του παρελθόντος, από γεγονότα που έχουν ήδη συντελεστεί. Όσο παράξενο κι αν ακούγεται, στην αυθεντική εκκλησιαστική προοπτική, η Παράδοση προσανατολίζεται προς το μέλλον. Έρχεται κυρίως και πρωτίστως από το μέλλον της Βασιλείας του Θεού, από τον ερχόμενο Κύριο, για την σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου. Μια τέτοια κατανόηση της Παράδοσης αφήνει το μέλλον ανοικτό στη βούληση και το σχέδιο του Θεού, ενώ μας αποτρέπει από το να αποφασίζουμε εκ των προτέρων και για λογαριασμό Του για τον προορισμό του κόσμου.